

De Noordepese Bruine Beer in Zweeds Lapland

Ursus arctos arctos

Frans van Don

Inleiding

In het kader van mijn ecologie-opleiding aan de Samische Hogeschool in Jokkmokk (Noordzweeds Lapland) heb ik enige tijd geparticipeerd in een reeds enkele jaren lopend onderzoek naar gedragingen van de Noordepese Bruine Beer. Het onderzoek staat onder leiding van Robert Franzén, die verbonden is aan het Berg- en Samimuseum in Jokkmokk en wordt ondersteund door de Staatsnatuurbeschermingsorganisatie, de Zweedse Jagersbond en de Universiteit van Umeå.

Het onderzoek richt zich met name op de grootte van het leefgebied van de Bruine Beer, de voortplanting, de levensontwikkeling, de eetgewoonten, de omgang met andere roofdieren en de versterking door auto's, sneeuwscooters, vliegtuigen, waterkrachtcentrales, bosbouw, jacht en toerisme. Het onderzoeksgebied

strekt zich uit vanaf de plaatsen Jokkmokk en Gällivare tot aan de bergen van Sarek, in een gebied waar Bos- en Berg-Sami (Lappen) hun Rendieren houden. De nationale parken Sarek en Muddus, alsmede de reservaten Sjaunja en Pärälven liggen deels in het onderzoeksgebied. Het gebied ligt boven de poolcirkel en is

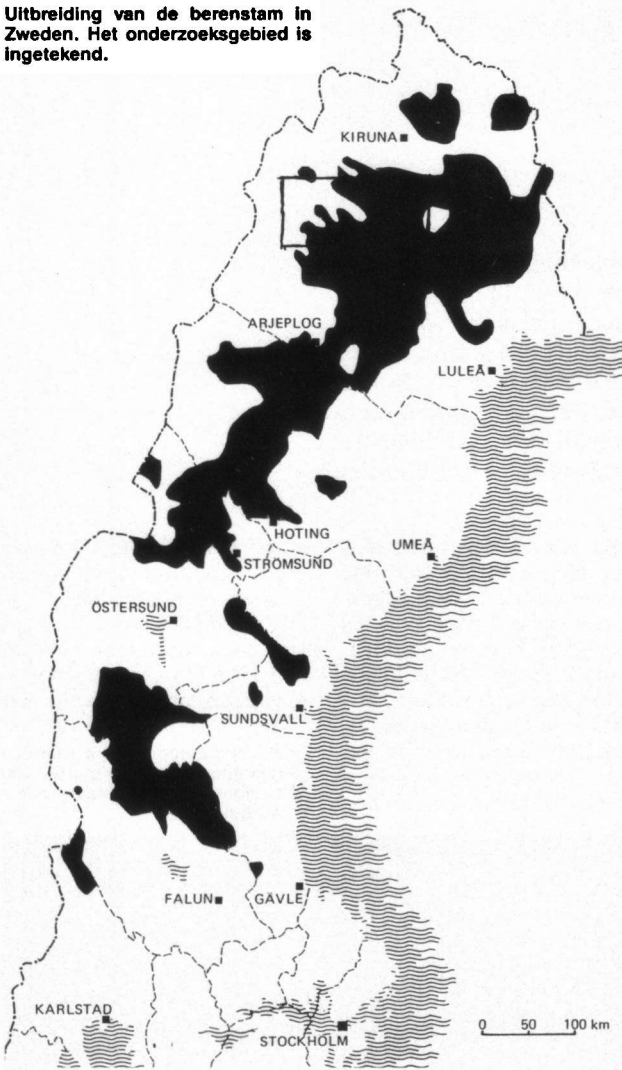

circa 150 bij 80 kilometer groot. Nergens in Zweden zijn er zoveel beren als hier. Het onderzoek wordt nog enkele jaren voortgezet, maar ik kan al op basis van de voorlopige gegevens, aangevuld met

Een Noordepese Bruine Beer, gefotografeerd in de enorme taiga van Noord-Zweden, nabij Jokkmokk (juli 1989).

Uitbreiding van de berenstam in Zweden. Het onderzoeksgebied is ingetekend.

informatie van enkele beren-experts in Scandinavië, wat meer inzicht geven in het gedrag van de Noordepese Bruine Beer, waarover te veel sterke verhalen, gebaseerd op vooroordelen en misverstanden, de ronde doen.

De Noordepese Bruine Beer

Er zijn in de wereld negen soorten beren zoals bijvoorbeeld de Ijsbeer, de Zwarte Beer, de Panda en de Bruine Beer (*Ursus arctos*). De Bruine Beer leeft in Europa, Azië en Noord-Amerika. De Bruine Beer wordt onderverdeeld

in verschillende rassen. De Bruine Beren in Noordzweeds Lapland behoren tot het ras van de Noordepese Bruine Beer, de *Ursus arctos arctos*. Volgens gegevens van Ole Jakob Sörensen wordt de mannetjesbeer maximaal 2.35 meter lang en rond 350 kilo zwaar. De vrouwtjes worden maximaal 2.00 meter lang en beduidend minder zwaar. In het Jokkmokkonderzoek is vastgesteld dat een maximaal gewicht van 350 kilo onwaarschijnlijk is. Volgens verschillende onderzoekers is een maximum gewicht van 275 kilo realistischer. De pelskleu-

ren variëren sterk: van zeer licht geelbruin, via grijsbruin tot bijna zwart. Fotograaf Stig Wesslén legde in 1939 zelfs een geheel witte beer op de gevoelige plaat vast. De voeten van de beer zijn imponerend. De grootte varieert van 12 centimeter bij eerstejaars jongen tot 28 à 30 centimeter bij oudere beren. Ze hebben krachtige klauwen met vijf tenen. In het Jokkmokkonderzoek werd vastgesteld dat beren zich afzetten op de achterbenen. Ze zetten de voorvoeten slechts gedeeltelijk in de sneeuw...

De Noordepese Bruine Beer

bijna uitgeroeid in Europa

Ooit hebben duizenden, ja tienduizenden beren rondgezworven in de eindeloze bossen en berggebieden van Europa. Onze Germaanse voorouders en Romeinse overheersers bevochten deze machtige dieren en toonden vol trots de krijgsbuit aan een ieder die het maar wilde zien. Het was een teken van macht en waardigheid. Volkeren zoals de Sami (Lappen) hielden uitgebreide ceremonies voor dit 'heilige' dier, dat ze met respect bejegenden.

De strijd tussen mens en dier werd ongelijk door de komst van het vuurwapen en het gevecht degradeerde tot een ordinaire slachting of 'plezierjacht' op een gehate tegenstander. Al in het midden van de 15de eeuw werd de laatste beer gedood in Noord-Duitsland. In het begin van onze eeuw werden de laatste beren in Midden-Zweden omgebracht en er bleef niet meer dan een kleine berenstam over in de ontoegankelijke berggebieden op de grens van Noorwegen, Zweden en Finland. Pas in 1973 werd de Bruine Beer in Noorwegen beschermd. Zweden verbood de vrije jacht in 1981 en voerde licentie jacht in. Inmiddels was de berenpopulatie nageenog uitgeroeid in heel Scan-

dinavië en Finland. Dank zij de beschermingsmaatregelen is sinds enkele jaren een duidelijke groei in de populatie waarneembaar. In de laatste jaren wordt de berenpopulatie in Zweden weer 10% tot 15% per jaar groter. Thans zijn er 500 tot 700 beren, waarvan iets meer dan de helft in Zweeds Lapland. Jagers en Samische rendierhouders vrezzen een verdere toename en eisen uitbreiding van de licentiejacht qua aantal (thans dertig tot zestig exemplaren per jaar) en tijd (nu twee maanden in de herfst). Er is ook een illegale jacht op beren waardoor jaarlijks tientallen exemplaren extra het loodje leggen. De aanleg van een heel netwerk van boswegen voor de bosbouw heeft het jagers gemakkelijk gemaakt diep door te dringen in het leefgebied van de beer.

Het leefgebied van de Bruine Beer: het naaldwoud

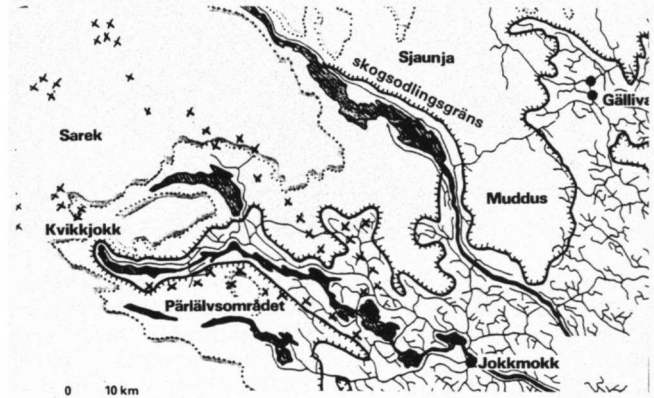
Beren leven voornamelijk in de naaldwouden van de enorme taiga, die tot aan de Zweedse bergen reikt. In het Jokkmokkgebied verlaten beren tussen 15 april en 15 mei hun winterhol, afhankelijk van de weerssituatie. Deze holen zijn gegraven onder bijvoorbeeld wortels van grote omgevallen bomen, in nissen van droge hellingen of in grotten. Beren worden nu en dan wakker in hartje winter bijvoorbeeld wanneer ze worden gestoord of door hoge temperaturen. Onze onderzoeksgroep stelde dit vast toen de temperatuur in januari 1989 enkele dagen steeg tot boven nul. Diverse beren kwamen uit hun holen. Sommige wandelden enkele kilometers verder en gingen in een leeg hol verder slapen.

Beren maken in de periode dat ze niet slapen (vijf à zes maanden), lange tochten in hun grote leefgebied. Dagtochten van meer dan vijftig kilometer zijn geen zeldzaamheid, zo bleek uit ons onder-

zoek. De lengte van die tochten heeft alles te maken met de grote verscheidenheid in het voedselpakket, waarom de beer, afhankelijk van hetgeen de natuur biedt, naar gunstige voedselplaatsen trekt. Beren hebben geen echt territorium dat ze met hand en tand verdedigen tegen indringende soortgenoten. De grootte van het leefgebied varieert volgens berenexperts van 200 tot 2000 km². Uit het Jokkmokkonderzoek blijkt dat mannetjesberen gemiddeld tussen de

Geboorte en groei

De bronstperiode begint voor Bruine Beren midden in de zomer en duurt een maand. In deze periode zijn de vrouwtjes ontvankelijk voor de paringsdaad. Mannetjes zijn veel langer bronstig en kunnen wel elke dag de vrouwtjes in hun leefgebied achterna jagen. Als in die periode verschillende mannetjesberen elkaar ontmoeten, kan er een fikse strijd ontstaan. Toch is in het Jokkmokkonderzoek komen vaststaan dat de vrouwtjes met

Kaart van het onderzoeksgebied. De aanwezigheid van één beer gedurende een heel jaar - natuurlijk met grote tijdsintermezzo's - is ingetekend. Het betreft een mannetjesbeer, vijf jaar oud.

Op deze kaart zijn de vier gebieden in Zweden te zien, die nog echt zonder boswegen zijn: Njuorak, Sjaunja, Muddus, en Pärälvsområdet. Deze gebieden liggen boven de bosbouwgrens en worden zoveel mogelijk gespaard voor de grootschalige machinale bosbouw.

400 en 500 km² nodig hebben, terwijl de vrouwtjesberen genoeg nemen met 100 tot 200 km². Er is een opmerkelijk verschil in 'dichtheid': vijf tot elf beren verblijven in een bosgebied van 1000 km², terwijl in berggebieden maar twee à drie beren op zo'n oppervlak leven. Als er enorme voedselvoorraden liggen opgeslagen, bijvoorbeeld wanneer de bessen rijp zijn, leven er beduidend meer beren bij elkaar zonder dat ze elkaar verjagen.

verschillende mannetjes paren in het zelfde seizoen en binnen het leefgebied van één mannetjesbeer. De geboorte geschiedt gewoonlijk in het winterhol in de loop van januari. Er komen dan één tot vier jongen ter wereld (normaal is twee à drie), maar lang niet alle jongen overleven het eerste jaar. Bij de geboorte wegen de beertjes 300 tot 500 gram en zijn ongeveer 25 centimeter lang.

In mei verlaten ze het hol en zijn dan al bijna vier kilo. als de jongen in de herfst samen met hun ouders weer het winterhol opzoeken, zijn ze al dertig kilo. Een jaar later zijn ze twee maal zo zwaar. Beren hebben verschillende voortplantingscycli: ze zorgen slechts om de twee tot zeven jaar voor een nageslacht. Een cyclus van drie jaar komt het meeste voor. Het onderzoek aan beren in het Jokkmokkgebied is nog van te korte

Berenjacht rond 1908 in Sör-Varanger, Noord-Noorwegen.

duur om conclusies te kunnen trekken voor wat betreft de plaatselijke situatie in dit opzicht. Er is, en dat kon wel al worden geconstateerd, een variatie in het tijdstip waarop de moeder het jong aan zijn lot over laat. Dit gebeurt in het ene geval na anderhalf jaar, in het andere geval na tweeënhalft jaar. Ook in die fase is het sterftecijfer relatief hoog. Beren zijn met vier à vijf jaar geslachtsrijp.

Als wij de populatie van Jokkmokk bekijken, kunnen wij stellen dat ongeveer de helft van alle beren geslachtsrijp is. Rond 15% van de beren zijn eerstejaars jongen. Gemiddeld zijn de vrouwtjesberen iets in de meerderheid. Beren leven over het algemeen solitair. Grote mannetjes en vrouwtjes met jongen zijn dominerend in het 'sociale systeem'. De grote mannetjes doden soms hun jongen en reguleren op die manier de ontwikkeling in de berenstand. Maar welke criteria zij hierbij hanteren is volstrekt onbekend, evenals zoveel andere aspecten van het 'sociale systeem'. Ook de maximale leef-

tijd is bijvoorbeeld onzeker. In gevangenschap worden beren soms 45 jaar, maar waarschijnlijk is in de natuur 30 tot 35 jaar het maximum.

De Bruine Beer is een alleseter De Noordepartse Bruine Beer wordt een roofdier genoemd, maar eigenlijk klopt dat niet. De beer leeft voornamelijk van bessen, kruidachtige gewassen, uitlopers van bomen en struiken en soms ook van wortels. In het Jokkmokkonderzoek werd vastgesteld dat beren gemiddeld over een geheel jaar voor 62% bessen, 14% kruidachtige gewassen en 17% vlees eten. Verspreid over het jaar is er een grote variatie in het voedselpakket.

– in de lente komen de beren uit hun holen en zijn dan mager omdat ze vijf à zes maanden niet of nauwelijks hebben gegeten. Op dat moment is de groei van de planten nog niet op gang gekomen. Beren doen zich dan te goed aan kadavers, kleine kruipende dieren zoals kikkers, muizen en Lemmingen. Ook vreet

de beer graag in mierenhopen en slokt de insecten waaronder kevers en dergelijke op, nadat hij omgevallen boomstammen heeft weggeduwd. Soms is de honger dan nog niet voorbij. Dan zoekt de beer kalvingsgebieden van Rendieren of waterrijke bosgebieden - biotoop van de Eland - op en verschalkt dan wel enkele dieren die ziek of verzwakt uit de winter gekomen zijn. In het Noorse kustland en Midden-Zweden vallen beren, die dan 'slagbjörn' worden genoemd, ook wel eens kippen, schapen, koeien, geiten en paarden aan. Volgens heel wat sterke verhalen zou de mens dan ook niet veilig zijn en werd er dus stevig gejaagd. Evenals bij de Wolf, ook al zo'n dier dat in veel verhalen als een ondiert wordt afgeschilderd, lijkt een levendige illegale jacht dan niet meer te stoppen.

– in de zomer leeft de beer in de dichte vochtige bossen

van veel proteïnerijke plantensoorten waaronder sappige grassoorten, Muursla (*Lactuca alpina*), Engelwortel (*Angelica archangelica*) en Bosbessen (*Vaccinium myrtillus*). Ook eet de beer in deze periode veel schors. Vlees staat zelden op het menu.

— in de nazomer en de herfst komen de beren uit de dichte dennen- en sparrenbossen en zoeken dan de open moerasvelden in de wouden en bergen op.

Daar eten ze zeer veel Bergbramen (*Rubus chamaemorus*), maar ook wespen, hommels en planten. In de late herfst, maar in slechte bessenjaren ook al in de nazomer, gaan de beren ter voorbereiding van de winter op zoek naar zeer proteïnerijke planten maar dan grijpen ze soms ook enkele Elanden en/of Rendieren. In deze periode krijgen ze een speklaag van circa tien centimeter. De laatste dagen voordat de beer zijn winterhol in gaat, stopt hij met eten, zodat hij een lege maag en lege darmen heeft.

Andere roofdieren

In het Jokkmokkonderzoek is bij kadavers gekeken naar sporen in de sneeuw en de beetsporen in de gedode dieren. Een Lynx doodt bijvoorbeeld een Rendier door het dier van voren te bespringen en in zijn hals te doden. Een Veelvraat doet het van achteren en bijt in de nek. Beren laten niet zo veel heel van een Rendier... Ook sporen van de Steenarend, de Poolvos en de Wolf zijn gewoonlijk te herkennen. De sporen van de Wolf in het Gällivaregebied duiden overigens op een terugkeer van dit roofdier in Noord-Zweden.

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat de Bruine Beer contact met zijn mederoofdieren mijdt. Hij profiteert wel van bijvoorbeeld het roof-

NORRBOTTEN

Sameby	Lo	Järv	Björn	Örn	Varg	Totaal
FJÄLLSAMEBYAR						
Könkmämä	24	267	4	18	—	313
Lainiovuoma	—	20	—	2	—	22
Saarivuoma	5	56	1	3	—	65
Talma	36	147	18	19	—	220
Rautasvuoma	18	54	6	19	—	97
Laevas	19	62	4	5	—	90
Norrkaitum	47	82	8	17	—	154
Mellanbyn	4	56	3	16	—	79
Sörkaitum	28	183	—	5	—	216
Sirkas	39	125	1	17	—	182
Jäkkäkaska	9	148	2	12	—	171
Tuorpon	10	319	21	22	—	372
Luokta-Mavas	—	41	1	3	—	45
Semisjaur-Njarg	4	137,5	3	10	—	154,5*
Svaipa	—	218	4	17	—	239
Summa	243	1 915,5	76	185	—	2 419,5

Het aantal door roofdieren gedode Rendieren per Samische rendiergemeenschap in Norrbotten/Lapland in 1989. Lo = Lynx, Järv = Veelvraat, Örn = Steenarend, Varg = Wolf. Uit deze cijfers wordt duidelijk de vraatzucht van de Veelvraat, die zijn naam eer aandoet en de bescheiden rol van Bruine Beren bij het doden van Rendieren.

zuchtige gedrag van met name de Veelvraat (*Gulo gulo*), die veel meer voornamelijk vitale dieren doodt dan hij kan openen of verbergen. De Lynx doodt alleen als hij honger heeft of een voorraadje wil hebben (die hij dan verbergt onder de grond of onder ijs of onder stenen). De Steenarend kan nog wel eens een jong Rendier meenemen, maar de Poolvos is voornamelijk een kadavereter. Echte zware concurrentie tussen de genoemde roofdieren lijkt niet te bestaan.

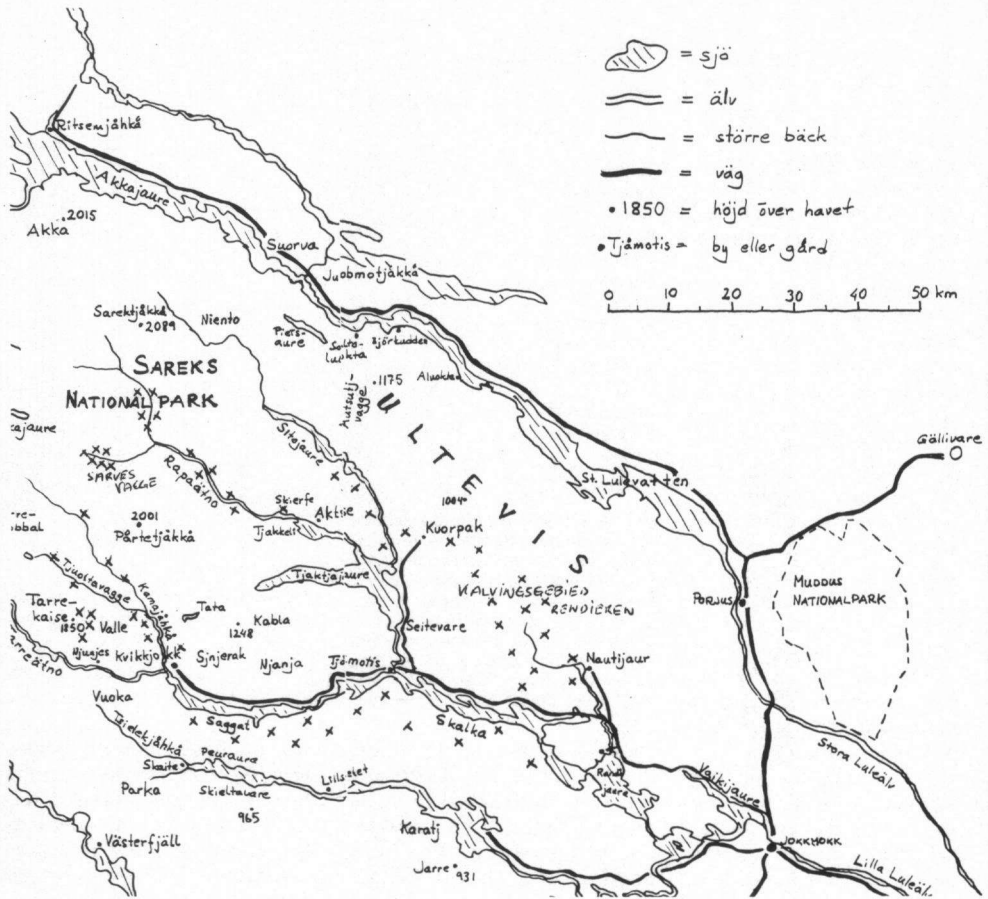
Als een grote beer dichtbij een rendierkudde loopt, is er toch een opmerkelijke rust in de kudde te constateren. Enkele malen heb ik gezien dat als er dan een Rendier werd gegrepen, er even een schok door de kudde ging. Maar snel daarna gingen de Rendieren iets verder op weer over tot de orde van de dag. Beren vallen over het algemeen nooit dieren midden in de kudde aan. Ze pakken zwakke exemplaren die niet genoeg alert meer zijn en de zekere bescherming van de kudde hebben verlaten. Als echter Veelvraten aanvallen is

er altijd grote paniek in de kudde, vooral omdat Veelvraten dwars door de kudde heen rennen en in korte tijd tientallen dieren kunnen doden.

Ontmoetingen met de mens

De Noordepese Bruine Beer is zeer oplettend, met name ten aanzien van mensen. In het sporenonderzoek hebben wij meer dan eens kunnen vaststellen dat een beer, wanneer hij kennelijk vermoedt gevolgd te worden, zich kan omkeren om dan honderden meters in eigen spoor terug te lopen. Vervolgens zal hij zijwaarts een goed heenkomen trachten te vinden.

Ik ontmoette dank zij het onderzoek én de kennis van enkele berenexperts tientallen beren. Onder invloed van talrijke verhalen was ik aanvankelijk erg bang, maar gaandeweg kreeg ik steeds meer objectieve informatie over het berengedrag zodat ik gevaarlijke situaties kon vermijden of herkennen. Gevaarlijk is bijvoorbeeld de situatie waarbij een hondeneigenaar tussen de angstig geworden hond, die aanvankelijk een beer aanviel, en de woedende beer terecht is gekomen. Voorts is het oppassen met die nieuwsgierige jongen die naar je toekomen, terwijl moeder even haar kroost uit het oog is verloren...

Kaart van het onderzoeksgebied: westelijk van Kvikkjokk en Kuorpak ligt het berggebied met in de dalen nog berkebossen, maar iets hoger (op 600 tot 800 meter) ligt de boomgrens. Opvallend is dat de beer enkele boomloze gebieden graag opzoekt, namelijk Sarvesvagne en Tarrakaise. Het kalvingsgebied van Rendieren ligt zuid-oostelijk van Kuorpak, zuidelijk van de Ultevisbergketens.

In het struikgewas van een prachtig rivierdal heb ik plots oog in oog gestaan met een beer binnen de zogenaamde kritische afstand (van twee tot veertig meter). Zo'n beer gaat meestal op zijn achterste benen staan, beweegt zijn hoofd op en neer om te zien wat er nu weer aankomt. Soms blaast hij een soort 'whoeff' als teken van angst. Meteen terugtrekken is dan de enige remedie.

Helaas is de Noordepese Bruine Beer, die in de prehistorie zo gewoon was in ons land, helemaal verdronken onder andere naar het noorden van Zweden, waar dit soort ontmoetingen ook zeldzamer wordt. Meer kennis over dit machtige dier en minder afgaan op de vele onzinnige verhalen kan bijdragen aan een betere bescherming.

■ Frans van Don, p/a Deurloostraat 29, 1078 HR Amsterdam.

LITTERATUUR: Anonymus (1987-1990): voorlopige gegevens van het Jokkmokkonderzoek. Eriksson, S. & H.G. Wallentinus (1985): Naturen om vintern. Göteborg. Kristiansson, B. (1978): I Björnland, Varnamö. Sörensen, O.J. & T. Kvam (1985): Björnens biologi. Tromsö Universitet. Svenska Naturskyddsföreningens (1988): Årsbok 1987 om fjällskog. Wesslén, S. (1940): På Lapplandsfjällen bland björnar. Stockholm. Wikam, S. (1985): Björnen i kulturhistorien og i naturen/Samiske ritualen under björnejakt. Björnens predaşjon/Rovviltforskning i nord. Tromsö Universitet.